

Рэцэнзі

І. Р. Шкраба. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове: Структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты. Мн.: Асар, 2004. 240 с.

Слова і фразеалагізм у літаратурным і дыялектным кантэкстах / Г.М. Малажай, В.М. Касцючыц, Л.І. Яўдошына і інш. Брэст: Бр. дзярж-універсітэт, 2004. 123 с.

Рэцэнзуемая манаграфія з'яўляецца пэўным укладам у беларускую лінгвістыку.

Як вядома, варыянтнасць належыць да тых тыпалагічных рыс, якія ахопліваюць фактычна ўсе мовы і адлюстроўваюць зменлівы характар самой моўнай сістэмы. Наяўнасць варыянтнасці ў мове, з аднаго боку, сведчыць аб незавершанасці працэсаў яе ўтварэння, а з другога - гэта паказчык пастаяннага ўдасканалення яе структуры, імкненне да ўніверсальнасці нормы. У беларускай мове варыянтнасць прысутнічае на працягу ўсёй гісторыі яе развіцця і станаўлення, пачынаючы ад часоў Ф. Скарыны і заканчваючы сённяшнімі стасункамі. Аднак да апошняга часу грунтоўнага даследавання гэтай з'явы ў беларускай мове не было.

Манаграфія І.Р. Шкрабы складаецца з трох раздзелаў. У першым з іх ("Варыянтнасць як лінгвістычны феномен") з улікам разнастайнай навуковай літаратуры акрэсліваюцца паняцці 'варыянт' і 'з'ява вар'іравання'. Пад варыянтамі даследчыца разумее "рэгулярна ўзнаўляльныя мадыфікацыі гукавой абалонкі аднаго І таго ж слова, аб'яднаныя генетычнай агульнасцю І тоеснасцю марфалагічна-словаўтваральнай структуры пры абсалютным супадзенні лексічнага і граматычнага значэння" (с. 21). Прычыны ўзнікнення варыянтаў у беларускай мове розныя, адной з асноўных лічыцца спадчыны дыялектны характар сучаснай літаратурнай мовы, фарміраванне якой адбывалася на вусна-размоўнай аснове, без уплыву кніжна-літаратурных традыцый. Існаванне варыянтнасці абумоўлена таксама рознымі аспектамі беларуска-рускага білінгвізму, урбаністычнымі тэндэнцыямі ў сацыяльным жыцці беларускага грамадства, шырокімі кантактамі беларускай мовы з іншымі мовамі, найперш рускай. Нельга не адзначыць і дзеянне індывідуальна-сацыяльнага фактару, калі ў маўленні асобных карыстальнікаў мовы пераважае суб'ектыўны выбар над рэкамендацыямі нарматыўных даведнікаў.

Структурна-граматычныя тыпы варыянтаў разглядаюцца ў другім раздзеле. Пры гэтым вылучаюцца акцэнталагічныя, фанетычныя, словаўтваральныя і граматычныя варыянты, а таксама варыянтнасць сярод службовых слоў. Слушна адзначаецца, напрыклад, што перадумовы ўзнікнення акцэнталагічных (акцэнтуючых) варыянтаў стварае свабодны або рознамясцовы

характар націск/ беларускай мовы, а таксама здольнасць яго перамяшчацца ў межах парадзігмы.

У межах слова і ў межах словаформы націск у пераважнай колькасці выпадкаў перамяшчаецца ў інтэрвале двух сумежных складоў: *коляды - калясы, цэмэнт - цэ'мэнт, воўка - ваўка* радзей - трох складоў: *жаўранак - жава-ронак, я'сеневы - ясенёвы, шоппалаў - шампалаў*. Пры гэтым нельга вызначыць адну якую-небудзь прычыну ўзнікнення акцэнталагічных варыянтаў, часцей за ўсё тут дзейнічае цэлы комплекс падстаў, хоць найперш вылучаецца тэндэнцыя да сструктурна-акцэнталагічнага прыпадабнення, аналогіі ў межах структурна-марфалагічнай групы, у якую ўключаюцца варыянты. Падрабязна на канкрэтных прыкладах разглядаецца суфіксальнае і прэфіксальнае вар'іраванне, граматычныя варыянты ў межах катэгорый роду, ліку, склону, зваротнасці, дзеяслоўных формаў.

Насычаным цікавымі назіраннямі, шырокім факталагічным фонам атрымаўся трэці раздзел манаграфіі, у якім увага сканцэнтравана на функцыянальных адметнасцях варыянтаў у сувязі з кантэкстызмі, стылістычнымі і дыстрыбуцыйнымі ўмовамі ўжывання. Аналізуюцца лексічныя варыянты ў складзе прыказак і прымавак, у сістэме лексікі іншамовнага паходжання, вылучаюцца варыянты як вынік узаемадзеяння няроднасных моў і блізкароднаснага запазычвання, асобна разглядаюцца варыянты ў сферы інавацыі і ў беларускай лексікаграфічнай практыцы. Спыняецца даследчыца і на выяўленчай ролі варыянтнага лексікі ў структуры асобных тэкстаў беларускіх аўтараў.

Вывады, да якіх прыйшла даследчыца, можна лічыць не зусім суцэльнымі. На рубяжы двух тысячагоддзяў беларуская мова па-ранейшаму застаецца арэнай палемікі прыхільнікаў часта дыяметральна процілеглых поглядаў на тыя ці іншыя рэкамендацыйныя нормы, таму сучасная эпоха бытавання беларускай мовы і характарызуецца магутнай плынню сінхронных варыянтаў (с. 186). Так і хочацца усклікнуць: колькі ж можна яшчэ над ёй эксперыментавать?!

Манаграфія дзесці навукоўцаў з кафедры беларускага мовазнаўства Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. Пушкіна (навуковы рэдактар прафесар Г. Малажай) з'яўляецца працай навуковай школы Ф. Янкоўскага, прадстаўнікі якой з "0-х гг. XX ст. даследавалі праблему "Слова і фразеалагізм у кантэкстах". Можна здацца неапраўданым спалучэнне літаратурнага і дыялектнага кантэкстаў як функцыянальна разнародных структур, аднак праблематыка даследаваных пытанняў пераконвае ў адваротным.

"Слова ў іраекцыі чалавечых інтэнцый у мастацкім, навуковым і гутарковым кантэкстах" -

пад такім загаловам аб'яднаны рознанакіраваныя даследаванні па спецыфіцы мастацкага, фальклорна-дыялектнага і навуковага тэксту. У загаловам раздзеле Л. Яўдошына звяртае ўвагу на спецыфічны адметнасці слова ў прозе Ф. Янкоўскага, у асабе якога арганічна зліліся пісьменніцкі дар і прафесійна-лінгвістычная зацікаўленасць словам. Сярод адметных прыёмаў экспрэсіўнага вылучэння слова і думкі ў пісьменніка вылучаецца таўталогія і ампліфікацыя (**роўня-равесніца, подпіс-ропіс, назва-наймя; свеціца свечкамі, клапаціць клопат; Гасцінцы, гасціны, гасцяваць, гасці-госцейкі!**..). Значную ролю выконваюць і характарыстычныя найменні-гаваркія словы, як трапна называю іх пісьменнік і лінгвіст. Такія словы, як **патрэбнік, дабродзей, штурконт, мілоснік, неўставака, паўтатак, лішніца, перакрад, кепства** і інш., надавалі абразкам Ф. Янкоўскага ўстойлівую і запамінальную характарыстычнасць і экспрэсіўнасць. Яшчэ адна характэрная рыса стылю пісьменніка - нечаканыя прыметнікі ці дзеясловы пры лексемах філалагічнай семантыкі: **сухотнёвская брашура, зялёны рукапіс, шурпатая калька, падбетонены стыль, заезджаная, збедненая граматыка, выцерабіць радкі, выгадаваць кнігу**.

Сэнсава-стылістычную ролю гутарковых слоў тыпу **дарада, пашаноўлі, купайлы, выверчы, котлішчы, палавініць, пустадомак, п'янічка** і інш. даследуе Г.М. Малажай, уласнае асабовае імя ў кантэксце мастацкага слова - прадмет вывучэння С. Бут-Гусаім. Цікавыя назіранні прысутнічаюць у раздзелах Н. Макарэвіч (асабовыя намінацыі ў каляндарна-абрадавай паэзіі), Т. Кананенка (гістарычныя рэаліі ў літаратурна-знаўчых працах), М. Пашкевіч (сродкі выражэння суб'ектыўнай мадальнасці ў навуковым кантэксце).

У другой главе А. Дзябеля, В. Касцючыц, І. Трунова і Л. Яўдошына засяродзілі ўвагу на адметнасцях рэалізацыі функцыянальна-семантычнага патэнцыялу фразеалагізмаў і параўнанняў у мастацкім і гутарковым маўленні. Пры гэтым даследуецца трансфармацыя фразеалагізмаў, функцыянальнасць параўнанняў, сінанімія ўстойлівых лексічных адзінак. Асобны раздзел манаграфіі прасвечаны творнаму параўнанню ў сучаснай беларускай паэзіі, пры дапамозе якога апісваюцца разнастайныя чалавечыя пачуцці, працэсы мыслення і іх вынікі, а таксама паняцці **час, памяць, удача, слава** і інш. Пры гэтым для ўвасаблення паняцця **час** найбольшай частотнасцю вызначаецца творны параўнаньне з назоўнікамі са значэннем "птушкі" і "насякомыя". Паняцце **каханне** ў сучаснай паэзіі перадаецца праз творны параўнаньне з назоўнікамі лексіка-семантычнай групы "расліны" і "касмічныя аб'екты". Што датычыцца ЛСГ "птушкі", то колькасная перавага належыць **жаўранкам**, пры гэтым перадаецца нечаканасць, узнёсласць, узлёт паэтычнай думкі, нават надзея на адраджэнне паэта пасля смерці.

Рэцэнзуемая кнігі не толькі ставяць і спрабуюць вырашыць надзённыя праблемы жыццёвай прасторы беларускага слова, яны скіроўваюць навуковы пошук на асвятленне іншых канцэптальных пытанняў функцыянавання і далейшага развіцця беларускай мовы, спрыяюць з'яўленню новых манаграфічных прац. Шкада толькі, што наклад манаграфіі (300 і 100 экз.) робяць іх бібліяграфічнай рэдкасцю.

М.Р. Прыгодзіч,
доктар філалагічных навук
А.А. Валасенка,
кандыдат філалагічных навук

А. Ельскі. Выбранае / Уклад. Н. Мазоўка, У. Казберука; прадм. У. Казберука, К. Цвіркі; камент. Н. Мазоўка, У. Казберука, Г. Кісялёва. Мн.: Беларускі кнігазбор, 2004. 496 с.

У трыццатым томе залатой серыі сучаснага беларускага кнігавыдавецтва - "Беларускі кнігазбор" - змешчаны шэраг працаў вядомага даследчыка і папулярызатара беларушчыны другой паловы XIX ст. Аляксандра Ельскага (1834-1916). Кніга складаецца з васьмі раздзелаў. У першы - "Краязнаўства" - уключана пяць артыкулаў ("Беларусь", "Пра бібліятэку святой памяці Юльяна Бергеля, пастара ў Слуцку", "Гістарычныя звесткі пра Радзівілаўскую ткальню паясоў у Слуцку", "Гістарычныя звесткі пра фабрыку шкла і аздобных люстэркаў у Радзівілаўскім Урэччы на Літве", "Нясвіж Радзівілаў чвэрць стагоддзя таму і сёння"), апублікаваных на польскай мове ў шматтомным выданні "Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana" (1892. Т. 8), часопісе "Biblioteka Warszawska" (1890. Т. I), асобнымі брашуркамі ў Кракаве (1894 і 1899) і газеце "Kraj" (1908). Другі раздзел - "Жыццёпісы" - уключае восем кароткіх нататак А. Ельскага пра знаных колісь сапраўдных грамадзян Літвы-Беларусі XIX ст. (Яна Ваньковіча, графа Эмерыка Чапскага, Дамініка Ходзьку, Казіміра Пясэцкага, Рафала Слізеня, Францішка Главацкага, Дамініка Манюшку, Ганну Цюндзвяціцкую). Паўную цікавасць уяўляе і трэці раздзел - "Гарады і мястэчкі": тут 16 з некалькіх тысяч артыкулаў, падрыхтаваных А. Ельскім для шматтомнага "Геаграфічнага слоўніка Польскага каралеўства ды іншых славянскіх краін". Але ўсё ж найбольш значнымі падаюцца наступныя раздзелы - "Мова, літаратура" (артыкулы "Пра беларускую гаворку", "Адам Міцкевіч на Беларусі", "Дадатковыя каляндарныя матэрыялы па беларускай літаратуры", "Пра Беларусь", "Беларуская літаратура і бібліяграфія", "Беларуская мова") і "Літаратурна-мастацкая творчасць" (верш "Вінцуку Дуніну-Марцінкевічу", фрагменты вершаванага апавядання "Сынок", прازیчная агітацыйная гутарка "Нашы перасяленцы"). Значнымі, бо тут найбольш ярка выяўляецца беларускасць А. Ельскага. (У сваёй беларускасці ён, здаецца, ніколі не прызнаваўся. Звычайна казаў пра беларусаў як пра сваіх пабрацімаў.) Значнымі, бо хоць большасць публікацый у гэтых раздзелах і вядома спецыялістам, але і да сённяшняга дня гэтыя матэрыялы не асэнсаваны належным чынам, акрамя артыкулаў "Пра беларускую гаворку", "Беларускі пясняр" (апошні не ўключаны чамусьці ў "Выбранае") і "Адам Міцкевіч на Беларусі", перакладзеныя і пракаментаваныя Г. Кісялёвым у 1977 г. для зборніка "Пачынальнікі" і С. Александровічам для зборніка "Беларуская літаратура XIX- пачатку XX ст. (1978). Характэрна, што Г. Кісялёў колісь падкрэсліваў, што ў артыкуле А. Ельскага "Пра беларускую гаворку" "ёсць асобныя спрэчныя, неабгрунтаваныя, з пункту погляду сённяшняй навукі, палажэнні", і сваім каментарыем імкнуўся паказаць гэтыя "спрэчныя <...> палажэнні". А вось у адносінах да артыкула "Беларуская літаратура і бібліяграфія", дзе спрэчнага і недакладнага куды больш, ні складальнікі, ні рэдактар-выдавец нічога падобнага не зрабілі. І хоць маецца каментар да гэтага артыкула, але ён не закранае памылак А. Ельскага (з пункту гледжання сённяшняй навукі).

Нельга дакараць перакладчыцу артыкула Наталлю Мазоўка, якая шмат гадоў жыцця ад-